

УДК 354

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2023.4.58>

Д. О. Солоцький

здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
Науково-дослідного інституту державного будівництва
та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України

СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН НОТАРІАТУ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню нотаріату в ретроспективі його розвитку та функціонування в сучасному вимірі. Виокремлено етапи функціонування та розвитку нотаріату в незалежній Україні: 1) період якісної трансформації, що тривав з 1991 по 2008 роки (формується концепція нотаріату, що передбачає як розширення предметної діяльності нотаріусів, так і зміну статусу нотаріуса, а також виділення приватних нотаріусів); 2) період функціональних трансформацій, що тривав з 2008 по 2022 роки (розширюються функції нотаріусів незалежно від того чи це державний чи приватний нотаріус, удосконалюються процедури вчинення нотаріальних дій та створюються умови для забезпечення прав громадян в цій сфері); 3) період особливого режиму нотаріальної діяльності, що розпочався з моменту запровадження правового режиму воєнного стану в 2022 році і триває по теперішній час (головна особливість цього етапу функціонування нотаріату полягає в застосуванні спеціальних правил та обмежень при вчиненні нотаріальних дій, що опосередковано впровадженням воєнного стану та потребами первинного врахування національних інтересів).

Акцентовано увагу на сталих характеристиках нотаріату та особливостях, які притаманні нотаріальній діяльності в період дії правового режиму воєнного стану. Встановлено, що законодавцем обрано інституційно-компетенційний підхід до визначення нотаріату: з одного боку зроблено вказівку на перелік суб'єктів, які займаються нотаріальною діяльністю, а з іншого – на предмет такої діяльності. Серед характеристик системи нотаріату, що одночасно вказують на специфіку його функціонування у сучасних умовах, виділено: 1) визначення сутності нотаріату через суб'єктів, які здійснюють нотаріальну діяльність та предмет їх діяльності; 2) наявність спеціально уповноважених суб'єктів, що регулюють сферу нотаріату; 3) наявність професійного самоврядування у сфері нотаріату; 4) наявність нормативно встановлених етичних правил, яких має дотримуватись нотаріат; 5) наявність спеціальних правил притягнення нотаріусів до відповідальності за порушення норм етики тощо.

Зроблено висновок, що статус нотаріату в Україні змінювався відповідно до: 1) умов, в яких функціонував нотаріальний корпус з акцентуванням уваги на його повноваженнях; 2) готовності держави та уповноважених органів до делегування нотаріусам вчинення певних нотаріальних дій, що відображається у профільному законодавстві; 3) зовнішніх факторів, які мають суттєве юридичне значення як на діяльність нотаріусів, так і впорядкування суспільних відносин, в межах яких можуть вчинятись нотаріальні дії – процеси євроінтеграції та цифровізації, дія правового режиму воєнного стану.

Ключові слова: нотаріат, нотаріальна діяльність, нотаріус, трансформація, воєнний стан.

Постановка проблеми. Відносини, що складаються під час здійснення нотаріальної діяльності, є багатограним механізмом, що залежить від стану правового регулювання в цілому та чинників, які мають вплив на це. Станом на сьогодні в

Україні відбуваються кардинальні зміни в економічній, політичній, правовій та інших сферах суспільного життя. Означене спричинено формуванням та визнанням України як соціальної, демократичної та правової держави європейського зразка з одного боку та дією правового режиму воєнного стану – з іншого. Традиційно впорядку-

вання суспільних відносин слідує викликами правозастосування, адже завдяки постійному удосконаленню забезпечується існування держави та всього державного механізму. Функціонування нотаріату не є виключенням, тому вагомим є наукове осмислення наявних у чинному законодавстві змін, які характеризують сучасний стан нотаріату в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основою цього дослідження стали доктринальні напрацювання, що стосуються сутності нотаріату на різних етапах його становлення. Прикладом можуть слугувати праці: В.М. Аргунова, К.Ф. Досінчук, М.С. Долинської, О.Г. Дріжчан, Ю.В. Желіховської, В.Г. Зайчук, Л.Ф. Лесницької, В.Д. Степаненко, О.С. Чепець тощо. Водночас незважаючи на значну кількість наукових праць, яких присвячено тематиці становлення нотаріату, питання визначення ключових аспектів трансформації нотаріату в незалежній Україні є актуальними та потребують формування єдиного підходу, що обумовлює вибір теми дослідження.

Мета статті – дослідження спрямовано на встановлення сучасного стану нотаріату в Україні та умов його розвитку.

Виклад основного матеріалу. Становлення нотаріату в незалежній Україні пов'язано з традиціями та професійними архетипами нотаріальної діяльності, які переважали в радянський період. Так, за радянського періоду діяла система нотаріату, яка базувалась як на загально-союзному, так і на республіканському законодавстві. З 1973 року діяв Закон СРСР «Про державний нотаріат» та Закону Української РСР 1974 р. «Про державний нотаріат», який на законодавчому рівні комплексно врегулював питання діяльності українського радянського нотаріату. Вказаний нормативно-правовий акт було спрямовано на деталізацію порядку вчинення нотаріальних дій. До органів і службових осіб, які вчиняють нотаріальні дії, в радянський період відносились: державні нотаріальні контори; виконавчі комітети міських, селищних, сільських Рад народних депутатів (у населених пунктах, де немає державних нотаріальних контор); консульські установи Союзу РСР; окремі

службові особи, що мали право посвідчувати заповіти і довіреності [1]. Примітно, що претендент на посаду державного нотаріуса повинен був бути громадянином СРСР та мати вищу юридичну освіту. В окремих випадках на посади державних нотаріусів могли призначатися особи, які не мали вищої юридичної освіти, за умови, що вони не менше трьох років працювали за спеціальністю юриста, а також особи, які навчалися на останніх курсах вищих юридичних навчальних закладів. Незважаючи на позитивність унормування нотаріальної діяльності, умови суспільного буття негативно впливали на його можливості (йдеться про відсутність інституту приватної власності, відсутність правомочностей у громадян на вільне розпорядження майном (наприклад, продаж, дарування), відсутність можливості займатись підприємницькою діяльністю тощо [2, с. 73]).

Як слушно відмічено Ю. Желіховською, з моменту незалежності України система нотаріату розвивалась в умовах переходу суспільства до ринкових відносин, законодавчого визнання рівноправності усіх форм власності, розвитку підприємницької діяльності і процесів приватизації. В результаті: а) нотаріат в цих умовах мав досить слабку організаційну систему, як наслідок спостерігалась надзвичайна перевантаженість у роботі державних нотаріальних контор; б) можна констатувати відсутність у нотаріусів зацікавленості в результатах своєї діяльності та особистої відповідальності перед клієнтом і, відповідно, низький рівень продуктивності; в) наявним був дефіцит кваліфікованих кадрів у нотаріальному корпусі [3, с. 173].

Можемо припустити, що в незалежній Україні нотаріат розвивався за такими етапами:

1) період якісної трансформації, що тривав з 1991 по 2008 роки. У цей час формується концепція нотаріату, що передбачає як розширення предметної діяльності нотаріусів, так і зміну статусу нотаріуса, а також виділення приватних нотаріусів;

2) період функціональних трансформацій, що тривав з 2008 по 2022 роки. У цей час розширюються функції нотаріусів незалежно від того чи це державний

чи приватний нотаріус, удосконалюються процедури вчинення нотаріальних дій та створюються умови для забезпечення прав громадян в цій сфері;

3) період особливого режиму нотаріальної діяльності, що розпочався з моменту запровадження правового режиму воєнного стану в 2022 році і триває по теперішній час. Головна особливість цього етапу функціонування нотаріату в Україні полягає в застосуванні спеціальних правил та обмежень при вчиненні нотаріальних дій, що опосередковано впровадженням воєнного стану та потребами первинного врахування національних інтересів.

Зосередимось на сталих характеристиках нотаріату та особливостях, які притаманні нотаріальній діяльності в період дії правового режиму воєнного стану. Серед характеристик системи нотаріату, що одночасно вказують на специфіку його функціонування у сучасних умовах, виділимо: 1) визначення сутності нотаріату через суб'єктів, які здійснюють нотаріальну діяльність та предмет їх діяльності; 2) наявність спеціально уповноважених суб'єктів, що регулюють сферу нотаріату; 3) наявність професійного самоврядування у сфері нотаріату; 4) наявність нормативно встановлених етичних правил, яких має дотримуватись нотаріат; 5) наявність спеціальних правил притягнення нотаріусів до відповідальності за порушення норм етики тощо.

На теперішній час під нотаріатом розуміється система органів і посадових осіб, на яких покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені законодавством, з метою надання їм юридичної вірогідності [4]. Тобто, законодавцем обрано інституційно-компетенційний підхід до визначення нотаріату: з одного боку зроблено вказівку на перелік суб'єктів, які займаються нотаріальною діяльністю, а з іншого – на предмет такої діяльності.

Специфіка завдань, що стоять перед нотаріатом, опосередковує потребу окреслення спеціально уповноважених суб'єктів, що регулюють сферу нотаріату. Так, вагомою є діяльність Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату. До повноважень

цього органу віднесено: 1) визначення дати складання кваліфікаційного іспиту на право на зайняття нотаріальною діяльністю; 2) розгляд подання територіальних органів Міністерству юстиції про допуск осіб, які мають намір скласти кваліфікаційний іспит на право на зайняття нотаріальною діяльністю, до його складення; 3) забезпечення проведення кваліфікаційного іспиту на право на зайняття нотаріальною діяльністю, що здійснюється у формі електронного анонімного тестування; 4) розгляд подання Мін'юсту, територіальних органів Мін'юсту, Нотаріальної палати України про анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю [5]. Таким чином, Вища кваліфікаційна комісія нотаріату уповноважена визначати умови доступу до професії нотаріуса, що є невід'ємною складовою системи нотаріату в Україні.

Вагомого значення має діяльність Нотаріальної палати України, що є недержавною неприбутковою організацією, яка здійснює професійне самоврядування у сфері нотаріату. Ця організація об'єднує нотаріусів та функціонує для підвищення професійних стандартів, захист прав та інтересів нотаріусів, прагне до гідного сприйняття нотаріату, його ролі і місця в правовій системі держави. Її утворення відбулось у 2013 році шляхом об'єднання нотаріусів, які працюють у державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах або здійснюють приватну нотаріальну діяльність. Згода нотаріуса на набуття членства в Нотаріальній палаті України не потребується. Серед принципів роботи Нотаріальної палати України вагоме місце відведено професійному самоврядуванню, що діє на засадах законності, гласності, демократичності, колегіальності, виборності, обов'язковості членства нотаріусів та виконання рішень органів професійного самоврядування, прийнятих відповідно до їх компетенції, забезпечення рівних можливостей доступу нотаріусів до участі у професійному самоврядуванні. Метою діяльності Нотаріальної палати України є об'єднання на професійній основі зусиль нотаріусів для виконання покладених на них Законом України «Про нотаріат» [4] обов'язків

і забезпечення їхніх прав, представництво професійних інтересів нотаріусів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях. Також Палата працює на втілення та застосування фундаментальних принципів системи нотаріату латинського типу, захист професійних інтересів та соціальних прав нотаріусів, сприяння підвищенню їхнього професійного рівня та надання їм методичної допомоги, захист інтересів фізичних і юридичних осіб при заподіянні їм шкоди внаслідок незаконних дій або недбалості нотаріуса [6].

Характерною ознакою нотаріату в цілому на сучасному етапі слід вважати і наявність нормативно встановлених етичних правил, яких має дотримуватись нотаріат. Відповідно до наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України» визначено основні принципи та вимоги до професійної етики нотаріуса, морально-етичні стандарти поведінки, якими нотаріус повинен керуватися у відносинах з державними органами, фізичними та юридичними особами, іншими нотаріусами, Нотаріальною палатою України при здійсненні ним своїх професійних обов'язків [7]. Положення цього нормативного акту стосуються не лише нотаріусів, але й поширюються на їх помічників, консультантів державних нотаріальних контор та нотаріальних архівів.

На важливість нотаріату в цілому вказуй й наявність спеціальних правил притягнення нотаріусів до відповідальності за порушення норм етики, що здійснюється на підставі рішення Комісії з питань професійної етики нотаріусів. Про такі порушення здійснюється запис у Журналі реєстрації справ про застосування до нотаріусів заходів стягнення. Слід зазначити, що Комісія відмовляє у розгляді справи, якщо порушені питання виходять за межі компетенції Комісії. Якщо справа порушена, але її розгляд не завершено у зв'язку з припиненням нотаріальної діяльності, відкликанням матеріалів заявником, на підставі яких порушено справу, усуненням обставин, які стали предметом справи, така справа щодо нотаріуса закривається. Це також прив'язано до певних темпоральних меж. В свою

чергу, нотаріус зобов'язаний бути присутнім на засіданні Комісії для надання пояснення, а також відповідних документів та матеріалів щодо обставин, які досліджуються та які стали підставою для порушення справи про застосування заходів стягнення. У разі, коли нотаріус не прибув на засідання або не повідомив про поважні причини своєї відсутності, а також не надав письмові пояснення щодо обставин, які стали підставою для порушення справи про застосування заходів стягнення, Комісія складає акт про відмову від надання пояснень та долучає його до матеріалів справи. У результаті, підсумкове рішення Комісії з відповідними висновками надсилається суб'єкту звернення та нотаріусу у місячний термін. За порушення етичних норм або їх невиконання до нотаріуса застосовується один з таких заходів стягнення: 1) зауваження; 2) попередження; 3) направлення Нотаріальною палатою України подання на розгляд Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату про анулювання свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю у зв'язку з порушенням нотаріусом Правил професійної етики. Висновок Комісії, яким пропонується анулювати свідоцтво про право на заняття нотаріальною діяльністю у зв'язку з порушенням нотаріусом правил професійної етики, направляється на розгляд Ради Нотаріальної палати України протягом десяти робочих днів. Відомості про застосування до нотаріуса заходів стягнення направляються НПУ до відповідного органу юстиції для долучення їх до реєстраційної/особової справи нотаріуса [8].

Щодо специфіки діяльності нотаріату в період воєнного стану, то вона впливає з рішень Кабінету Міністрів України. Наприклад, Постановою «Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації» встановлено заборону здійснення нотаріального посвідчення правочинів, що порушують мораторій на укладення правочинів за участю осіб, пов'язаних з державою-агресором [9]. Крім того, Постановою Уряду «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держате-

лем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану» деталізовано алгоритм дій нотаріусів, а також визначено окремі заборони з огляду на забезпечення пріоритету національних інтересів [10]. Тобто, станом на теперішній час в Україні відбувається корегування компетенції нотаріату та порядку вчинення нотаріальних дій з огляду на інтереси держави.

Можемо припустити, що статус нотаріату в Україні змінювався відповідно до: 1) умов, в яких функціонував нотаріальний корпус з акцентуванням уваги на його повноваженнях; 2) готовності держави та уповноважених органів до делегування нотаріусам вчинення певних нотаріальних дій, що відображається у профільному законодавстві; 3) зовнішніх факторів, які мають суттєве юридичне значення як на діяльність нотаріусів, так і впорядкування суспільних відносин, в межах яких можуть вчинятись нотаріальні дії – процеси євроінтеграції та цифровізації, дія правового режиму воєнного стану.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи приходимо до висновку, що функціонування та розвиток нотаріату в незалежній Україні здійснювалось відповідно до таких етапів: 1) період якісної трансформації, що тривав з 1991 по 2008 роки (формується концепція нотаріату, що передбачає як розширення предметної діяльності нотаріусів, так і зміну статусу нотаріуса, а також виділення приватних нотаріусів); 2) період функціональних трансформацій, що тривав з 2008 по 2022 роки (розширюються функції нотаріусів незалежно від того чи це державний чи приватний нотаріус, удосконалюються процедури вчинення нотаріальних дій та створюються умови для забезпечення прав громадян в цій сфері); 3) період особливого режиму нотаріальної діяльності, що розпочався з моменту запровадження правового режиму воєнного стану в 2022 році і триває по теперішній час (головна особливість цього етапу функціонування нотаріату полягає в застосуванні спеціальних правил та обмежень при вчиненні нотаріальних дій, що опосередковано впровадженням воєнного стану та потребами первинного врахування національних інтересів).

На сучасному етапі сутність нотаріату визначається законодавцем на основі інституційно-компетенційного підходу до визначення нотаріату: з одного боку зроблено вказівку на перелік суб'єктів, які займаються нотаріальною діяльністю, а з іншого – на предмет такої діяльності.

Список використаної літератури:

1. Законодавство про державний нотаріат / за заг. ред. О.Г. Дріжчана. Київ. Товариство «Знання Української РСР». 1979. 26 с.
2. Долинська М.С. Нотаріат: підручник. Львів : Ліга-Прес. 2018. 398 с.
3. Желіховська Ю. Історико-правові аспекти становлення, розвитку та модернізації нотаріату України. *Ретроспектива*. 2017. № 19. С. 165-173.
4. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>
5. Про затвердження Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.11.2011 р. № 923. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/923-2011-%D0%BF#n12>
6. Офіційний сайт Нотаріальної палати України. URL: <https://npu.ua/palata/>
7. Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України: наказ Міністерства юстиції України від 07.06.2021 р. № 2039. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0759-21#Text>
8. Порядок застосування заходів стягнення за порушення Правил професійної етики нотаріусів України: Рішення РАДИ НПУ від 09 вересня 2021 протокол №87. URL: <https://npu.ua/wp-content/uploads/2021/10/stiagnennia2021.pdf>
9. Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 3.03.2022 р. № 187. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-2022-%D0%BF#n5>
10. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2022 р. № 480. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/480-2022-%D0%BF#Text>

Solotskyi D. O. Establishment and current state of the notary in independent Ukraine

The article is devoted to the study of the notary in retrospect of its development and functioning in the modern dimension. The stages of the functioning and development of the notary in independent Ukraine are distinguished: 1) the period of qualitative transformation, which lasted from 1991 to 2008 (the concept of notary is being formed, which provides for both the expansion of the substantive activity of notaries, as well as a change in the status of a notary, as well as the selection of private notaries); 2) the period of functional transformations, which lasted from 2008 to 2022 (the functions of notaries are expanding, regardless of whether it is a public or private notary, the procedures for performing notarial actions are being improved, and conditions are being created to ensure the rights of citizens in this area); 3) the period of the special regime of notarial activity, which began from the moment of the introduction of the legal regime of martial law in 2022 and continues to the present time (the main feature of this stage of the functioning of the notary is the application of special rules and restrictions when performing notarial acts, which is mediated by the introduction of martial law and the needs of primary consideration of national interests).

Attention is focused on the permanent characteristics of the notary and the features that are inherent in the notarial activity during the period of the legal regime of martial law. It was established that the legislator chose an institutional-competency approach to the definition of a notary: on the one hand, an indication was made of the list of subjects engaged in notarial activity, and on the other - the subject of such activity. Among the characteristics of the notary system, which at the same time indicate the specificity of its functioning in modern conditions, the following are highlighted: 1) definition of the essence of the notary through the entities that perform notarial activity and the subject of their activity; 2) the presence of specially authorized entities regulating the field of notary; 3) availability of professional self-governance in the field of notary; 4) the presence of normatively established ethical rules, which must be observed by the notary; 5) the presence of special rules for holding notaries accountable for violations of ethical standards, etc.

It was concluded that the status of the notary in Ukraine changed in accordance with: 1) the conditions in which the notary corps functioned with an emphasis on its powers; 2) readiness of the state and authorized bodies to delegate certain notarial actions to notaries, which is reflected in the relevant legislation; 3) external factors that have a significant legal impact on both the activities of notaries and the regulation of social relations within which notarial actions can be performed - the processes of European integration and digitalization, the effect of the legal regime of martial law.

Key words: notary, notary activity, notary, transformation, martial law.